

Turkish Studies

International Congress on Social Sciences II (INCSOS 2018 Quds)

Volume 13/15, Spring 2018, p. 21-38

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13560>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mayıs 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

👤 Referees/Hakemler: Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM - Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Kılray ARAZ

This article was checked by iThenticate.

İBN CİNNİ, NAHİVDE HADİSLE İSTİŞHÂDİ KULLANDI MI? ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM*

M. Mücahit ASUTAY** - H. İbrahim DOĞAN***

ÖZET

Nahivde hadisle istişhâd konusunu ele alan birçok araştırmacı, İbn Cinnî'nin hadisle istişhâdını kabul ettiğini ifade etmiştir. Bunun nedeni, bu dilcinin kitaplarında diğer dil âlimlerine nispetle daha fazla hadis kullanmış olmasıdır. İbn Cinnî, çoğunlukla, kelimenin, cümleden bağımsız olarak anlam açıklamalarında hadislerle yer vermiştir. Bununla beraber nahiv, sarf, belagat, nahiv usulü, dilin doğru kullanılması konularıyla ilgili olarak da hadisler zikretmiştir. Bazen de konuya giriş mahiyetinde hazırlayıcı bir zemin olarak hadislerle başlamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Hasâ'is* isimli eserinde yirmi üç, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb* başlıklı kitabında da yedi hadisle istişhâd etmiştir.

İbn Cinnî, nahivle direkt ilgili olarak iki hadisle istişhâd etmiştir. İstişhad ettiği ayet ve şiirlerle kıyaslandığında bu sayı oldukça düşüktür.

İbn Cinnî'nin açıklamaları çerçevesinde belagatla ilgili hadisler incelendiğinde, söylenenlerin yine nahiv yahut sözdizimi ile ilgili bir kuralın tespitine yönelik olmayıp anlamla ilgili olduğu görülmektedir.

İbn Cinnî'nin dilin doğru kullanımıyla ilgili zikrettiği hadisler de aynı şekilde dildeki belli bir kuralın tespitine yönelik olmayıp genel olarak dili iyi öğrenme ve doğru kullanmayla ilgilidir. İbn Cinnî, Hz. Peygamber'in bu hadislerde kullanmış olduğu lafızlara dayanarak dilin doğru kullanılmamasının itikadi bir takım yanlış anlama ve inanışlara sebep olacağını vurgulamaktadır.

* Bu makale 23-25 Mart INCSOS 2018, Kudüs sempozyumunda Arapça olarak sözlü sunulan, "el-İstişhâd bi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye fi'n-Nahv 'inde İbn Cinnî'" başlıklı bildirinin yeniden gözden geçirilerek, genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, AYBÜ İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati ABD, El-mek: mucahitasutay@hotmail.com. Bu makalenin başlıca yazarıdır.

*** Arş. Gör. AYBÜ İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis ABD, El-mek: ibrahimseyh60@gmail.com

İbn Cinnî, sema başlığı altında Kur'an, kıraatler ve Arapların sözleriyle istişhâd konularını ayrıntılı olarak ele almıştır. Kıyas, illet gibi nahiv usulündeki delilleri detaylıca incelemiştir. Nahiv usulü konusunda es-Suyûti'nin temel kaynaklarından biri olmasına rağmen hadisle istişhâd konusunda sarîh bir ifadesine rastlayamadık.

Bu makalede İbn Cinnî'nin hadisle istihadı konusu, *el-Hasais* ve *Sırru Sina'ati'l-İ'râb* kitapları çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Cinnî, İstîşhad, Hadis, Nahiv, Usul.

DID IBN JINNI USE ISTISHHAD WITH HADITH AT NAHIV? A CRITICAL APPROACH

ABSTRACT

Many scholars who have dealt with the issue of istishhad with hadith in nahiv have stated that Ibn Jinnî accepted istishhad with hadith. The reason for this is that this linguist has used more hadith in its books compared to other language scholars. Ibn Jinnî, used the hadiths in explaining meaning independently of the sentence. However, mentioned hadiths in the topics related to nahiv, sarf (morphology), rethoric, belief, nahiv methodology, correct usage of language. Sometimes referred to the hadith as a preparatory ground of the introduction to the subject. As far as we can see, he has been consulting with twenty-three in his book *al-Khasâ'is* and seven hadiths in his book titled *Sırru Sinaat al-İ'râb*.

Ibn Jinnî has addressed two hadiths directly concerning nahiv. Compared to verses and poetry that he quated, this number is quite low.

When the hadiths on the rethoric in the framework of the explanations of Ibn Jinnî are examined, it is seen that what is said is not related to the determination of a rule about nahiv or syntax but it is about meaning.

The hadiths that Ibn Jinnî mentions about the correct use of language are not in the determination of certain rules on the grammar, but in general, it is concerned with good language learning and proper use. Based on the words of the Prophet used in these hadiths, Ibn Jinnî emphasized that the incorrect use of the language would lead to some false beliefs.

Ibn Jinnî deals with some topics of nahiv methodology topics as istishhad with the Quran and qiraats (different recitations of the Quran), Arabs' words, qiyas (comparison), illa (reason) in detail. Despite the fact that it is one of the main sources of al-Suyuti on nahiv method, we can not come up with a clear statement about hadith.

In this article, the subject of the istishhad with hadith according to Ibn Jinnî will be covered in the books of *al-Khasais* and *Sırru Sinaat al-İ'râb*.

STRUCTURED ABSTRACT

Language scholars have not looked very warm to istishhad with hadith while examining presence of the Arabic language in order to determine Arabic grammar rules and for explaining the semantic interpretation of the words. Whether it is the Basra or the Kufa, most of the previous scholars believe that there will be no istishhad with hadith. The basic reason for this is the acceptance of the narration of the meaning of the hadith and mistakes of the narrators during the narration. In the following periods, however, three tendencies have emerged concerning istishhad with hadith.

The first group is very strict about istishhad with hadith and adopts the view that it is not possible to make istishhad by the hadith. According to these scholars, most of hadith has not been narrated by the words and sentences used by the Prophet (peace be upon him) and most of hadith has been narrated by synonyms, additions, adjuncts. It is not possible to istishhad with hadith because of the fact that the most of hadith narrators are not Arabian and they had done language mistakes while using the Arabic language.

The second group is of the opinion that the hadith can be consulted for istishhad unconditionally. These scholars say that Prophet Muhammad (peace be upon him) was accepted in alliance as the best person to use language in Arabs. They emphasize that the sanads (narration chain) in the hadiths are certainly stronger than the narrators of the Jahiliyya poetry. According to these linguists, hadith scholars were very meticulous about narration. Thus, there is a general conviction that the hadith is reported as it is heard. In addition, a great majority of hadiths were collected and compiled before the language broke down. They have been very comfortable with istishhad with hadith in the direction of these mentioned points.

The third group of scholars adopt a middle way and stated that can be consulted by hadith in some conditions. Al-Shatibi is at the head of this view. According to him, the hadiths are divided into two group: the hadiths narrated by their meaning and the hadiths which are narrated by words and phrases the prophet said. He emphasized that it is not right to consult with the first group but can be consulted with hadiths entering the second group. al-Suyuti shares this view and says: the hadiths narrated as they came out of the mouth of the Prophet (peace be upon him) are evidence. But such hadiths are very rare.

It is possible to collect the hadiths related to the meaning of the word in two categories: In the first category there are hadiths that Ibn Jinnî used in describing the meaning of a word and in the second category there are hadiths which show that the words that originated from the same root combine in a super sense. According to our opinion, this kind of consultation with hadiths for explanations does not indicate that he admonishes the hadith. Because in this case there is no detection of any grammatical rules. Ibn Jinnî while making comments on the meaning of a certain word, the hadith is used to support the interpreted meaning.

Ibn Jinnî has addressed two hadiths directly concerning nahiw. Compared to verses and poetry that he quated, this number is quite low. As far as we can see, Ibn Jinnî has used only two hadiths about Nahiw's

rules, one in *al-Hasâis* and one in *Sirru Sinâ'ati'l-I'râb*. There are many nahiv topics in both books. Despite this, the mention of two hadiths concerning the nahiv strengthens our conviction that Ibn Jinnî does not approve of the istishhad with hadith.

Ibn Jinnî has also included many hadiths in matters related to morphology. These hadiths are also referred to as a structural examination of the meaning of the word.

When the hadiths on the rethoric in the framework of the explanations of Ibn Jinnî are examined, it is seen that what is said is not related to the determination of a rule about nahiv or syntax but it is about meaning.

The hadiths that Ibn Jinnî mentions about the correct use of language are not in the determination of certain rules on the grammar, but in general, it is concerned with good language learning and proper use. Based on the words of the Prophet (peace be upon him) used in these hadiths, Ibn Jinnî emphasized that the incorrect use of the language would lead to some false beliefs.

Ibn Jinnî deals with some of nahiv methodology topics as istishhad with the Quran and qiraats (different recitations of the Quran), Arabs' words, qiyas (comparison), illa (reason) in detail. Despite the fact that it is one of the main sources of al-Suyuti on nahiv method, we can not come up with a clear statement about hadith.

Keywords: İbn Jinnî, Istishhad, Hadith, Nahiv, Metodology.

GİRİŞ

Nahivde hadisle istişhâd konusunu ele alan birçok araştırmacı, İbn Cinnî'nin hadisle istişhâdı kabul ettiğini kaydetmiştir (bkz. Bolelli, 1987: 169; el-Afğânî, 1994: 49; Huseyn, 2004: 214). Bunun nedeni, bu dilcinin kitaplarında diğer dil âlimlerine nispetle daha fazla hadis kullanmış olmasıdır. Ancak İbn Cinnî üzerine çalışması bulunan günümüz dilbilimcilerinden Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, İbn Cinnî'nin hadisle istişhâdı konusunda şöyle der: İbn Cinnî, dille ilgili yeni bir meseleye yahut kaideye temel olacak şekilde hadisle istişhâd etmemiştir, ancak konuya bir giriş ve hazırlık olsun diye hadisler kullanılmıştır. Bir de bazı lafızların anlamları konusunda hadisle istişhâd etmiştir. Bu da tespit edilmiş kurallara herhangi bir hâlel getirmediği ve dille ilgili bir kurala esas teşkil etmediği için İbn Cinnî'nin dil konusunda gerçekten hadisle istişhâd ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir (es-Sâmerrâî, 1969: 134). İbn Cinnî'nin hadisle istişhâd ettiğine dair yaygın bir kanaat olmasına rağmen, es-Sâmerrâî'nin bu tespitinden hareketle bu çalışmada İbn Cinnî'nin gerçekten hadisle istişhâd edip etmediği incelenmektedir. İbn Cinnî'nin hadisle istişhâdı meselesi, kendisinin *el-Hasâ'is* ve *Sirru Sinâ'ati'l-I'râb* kitapları çerçevesinde ele alınacaktır.

Konuya bir zemin oluşturması için nahiv usulünde istişhâd edilen delillere kısaca değinmenin yararlı olacağı kanaatini taşıyoruz.

es-Suyûtî, İbn Cinnî'ye göre nahiv usulünde semâ, icma ve kıyas olmak üzere üç delil olduğunu nakleder. Daha sonra gelen İbnu'l-Enbârî'nin ise nakil, kıyas ve istishab-ı hal olmak üzere üç delil zikrettiğini ifade eder (İbnu'l-Enbârî, 1957: 81). Görüldüğü gibi İbnu'l-Enbârî, icma yerine istishab delilini tercih etmiştir. Böylece dört temel delil tespit edilmiş olur (es-Suyûtî, 1975: 5). es-Suyûtî, nahiv kurallarına kaynaklık eden bu dört delili zikrettikten sonra "Çeşitli Deliller" şeklinde bir başlık daha açmıştır. Bu başlık altında önceki âlimlerden yaptığı alıntılardan da yararlanarak altı

delil daha zikretmiştir. Ancak bunlardan ön plana çıkarılması istihsan kavramıdır. Bu kavramlar da *el-İktirâh* kitabında hacim ve konunun işlenişi açısından diğerlerinin boyutuna ulaşmamıştır (es-Suyûtî, (neşredenin önsözü) 1975: 12).

Semâ (nakil), fesahatine güvenilen Araplardan sabit olan sözlerdir. Bu sözler de Kur'an, hadis ve Arapların sözleri olmak üzere üç temel gruba ayrılır.

İster mütevatir, ister âhad ister şâz olsun Kur'an ile istişhâd konusunda ittifak vardır. Şâz olan kıraatlerde tercih konusunda tartışmalar bulunmakla beraber yine de bu kıraatler delil olarak kabul edilmiştir (es-Suyûtî, 1975: 20: el-Afğânî, 1994: 28). İbn Cinnî, bu konuyla ilgili olarak "نَزَلَ" "الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ كُلُّهَا كَافٍ شَافٍ" (*Kur'an yedi harf -lehçe- üzerine nazil olmuştur. Hepsi de kâfidir şafidir*) hadisine dayanarak bir kıraati tercih edip diğerini tamamen reddetmek doğru değildir, der (İbn Cinnî, 2003: I, 398. Hadisin kaynağı için bkz. İshâk b. Râhûye, 1991: V, 193, Hadis No: 2321; İbn Ebî Şeybe, 2006: XV, 503, Hadis No: 30742; Nesâî, "el-İftitâh", 37, Hadis No: 940; Taberânî, 1995: VI, 142, Hadis No: 6033).

Ancak şunu da belirtmek gerekir: İlk dönem dilcilerin bir kısmı bazı kıraatlerde lahn yapıldığını ileri sürmüşlerse de senetlerin sağlam ve mütevatir oluşu sonraki âlimlerin bu görüşleri reddetmesine neden olmuştur (es-Suyûtî, 1975: 21, 22).

Hadisle istişhâd konusu makalenin birinci kısmında ayrı bir başlık altında incelendiğinden burada şunu söylemekle yetinelim: Hadislerin büyük bir kısmının mana rivayeti olması sebebiyle, nahiv âlimlerinin çoğu hadisle istişhâda sıcak bakmamıştır.

Arapların sözleri başlığı altında ise şiir ve nesir gibi unsurlar vardır. Fasih olan ve dillerine güvenilen Arapların rivayetleri ile de istişhâd edilmesi caiz görülmüştür.

Şairler; Câhiliyyûn, muhadramûn, islâmiyyûn ve muvelledûn/muhdesûn olmak üzere dört tabakaya ayrılmıştır (Çetin, 2011: 5,6). Basra ve Kûfe âlimleri, nahiv kurallarını tespit ederken ilk üç tabakanın şiiriyle istişhâd etmiştir. Ancak muvelled olan şairlerin şiirleri nahivde istişhâd için uygun görülmemiştir. Muvelled olan şairlerin ilki Beşşâr b. Bürd (ö. 167h.), şiiriyle istişhâdı caiz görülen son şair ise İbrahim b. Herme (ö. 150h.) olarak kabul edilmiştir (es-Suyûtî, 1975: 37, 38).

Muvelled olan şairlerin şiirleriyle istişhâd, lügat, sarf ve nahiv ilimlerinde caiz görülmemiştir. Beyan, meani, bedi gibi belagat ilimlerinde ise bu şairlerin şiirleriyle de istişhâd uygun görülmüştür. Bunun gerekçesi ise bu ilimlerin anlamla daha fazla ilgili olduğu, muhdes şairlerin şiirleriyle bu konularda istişhâd edilmesinin bir sakıncası olmadığı belirtilmiştir (el-Bağdâdî, 1997: I, 5).

Dilin kullanımı konusunda güvenilen kabilelerin başında Kays, Temim, Esed gelmiştir. Sonra Huzeyl, Kinâne ve Tay kabileleri yer almıştır. Hadari olanlardan ve şehirde yaşayanlardan nakil yapılmamıştır. Ayrıca başka milletlere komşu olan, sınır boylarında yaşam süren Lahm ve Cüzam gibi kabilelerin dillerinden de nakil yapılmamış ve bunların dildeki kullanımlarıyla istişhâd edilmesi caiz görülmemiştir (es-Suyûtî, 1975: 27, 28)

İcma, Basra ve Kûfeli âlimlerin bir mesele de ittifak etmesidir. Üzerinde icma olan bir konuya itiraz edilmesi uygun görülmemiştir. Arapların tamamının icma etmesi de hüccettir ancak bunun tespit edilmesinin mümkün olmadığı kaydedilmiştir (es-Suyûtî, 50, 51).

Kıyas, menkul olmayan bir şeye, illet benzerliğinden dolayı menkul olanın hükmünün verilmesidir. Nahivdeki kuralların büyük bir kısmı bu delil kullanılarak tespit edilmiştir (İbnu'l-Enbârî, 1957: 45). Diğer bir ifade ile dilde tümevarım (istikra) yoluyla elde edilen temel ölçüler asıl kabul edilir. Fer olan bir meseleye, bir illet sebebiyle asıl olanın hükmünün verilmesine kıyas denir (İbnu'l-Enbârî, 1957: 93).

İstishab, bir şeyin, aksi ispat edilinceye kadar, olduğu hal üzere kalması ve o şekilde kullanılmasıdır. Örneğin, aksi ispatlanmadığı sürece isimler murab, filler mebnidir (İbnu'l-Enbârî, 1957: 141).

İstihsan, bir sebepten dolayı bir konuda benzerlerinde olduğu şekilde değil de farklı bir şekilde hüküm vermektir. İbn Cinnî, bu delilin zayıf olduğunu ancak nahivde bir hareket imkânı ve genişlik sağladığını ifade eder (İbn Cinnî, 2003: I, 169). İbnu'l-Enbârî ise bazı âlimlerin bu delille istişhâdî kabul ettiklerini, diğer bir kısmının da kabul etmediğini söyler (İbnu'l-Enbârî, 1957: 133).

Nahiv usulünde kullanılan delillere böylece değinildikten sonra makalenin temel problemiyle yakın ilişkisinden dolayı hadisle istişhâd konusu nispeten ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

I. HADİSLE İSTİŞHÂDA GENEL BİR BAKIŞ

Dil âlimleri dilbilgisi kurallarını tespit etmek için Arapçanın dil varlığını incelerken yahut kelimelerin anlamsal yorumuyla ilgili açıklamalarda bulunurken hadisten şahit getirmeye pek sıcak bakmamışlardır. İster Basralı ister Kûfeli olsun mütekaddimun bilginlerin çoğu hadisle istişhâd edilmeyeceği kanaatini taşımaktadır. Bunun en temel nedeni ise hadiste mana rivayetinin caiz görülmesi ve râvilerin birçok rivayette lahn yapmış olmasıdır. Bununla beraber sonraki dönemlerde hadisle istişhâd konusunda üç yönelim ortaya çıkmıştır.

Birinci grup, hadisle istişhâd etme konusunda oldukça katı davranmakta ve hadisle istişhâd etmenin mümkün olmadığı görüşünü benimsemektedir. Bu âlimlere göre hadislerin tamamına yakını Hz. Peygamber'in kullandığı lafızlar ve cümle yapılarıyla rivayet edilmemiş, yakın anlamlı başka kelimelerle, cümlelerde eksiltmeler ve ilavelerle nakledilmiştir. Hadis râvîlerinin birçoğunun Arap olmaması, Arapçayı iyi kullanamaması, dili kullanırken tashif ve lahn yapmış olması sebebiyle hadisle istişhâd etmek mümkün değildir. Bu grubun iddialarına delil olarak aşağıda farklı rivayetleri verilen şu hadis zikredilebilir:

“مَلَكْتُكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ” (Kur'an'dan ezberinde olanlar karşılığında onu sana verdim). (Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 22, Hadis No: 5030, “en-Nikâh”, 14, 35, 44, Hadis No: 5087, 5126, 2141; Nesâî, 2001: V, 216, 227, Hadis No: 5479, 5501; Taberânî, 1983: VI, 173-174, 190-191, 195, Hadis No: 5907, 5961, 5980; Beyhakî, 2011: XIV, 201-202, Hadis No: 13935-13936.)

“حُدِّثَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ” (Kur'an'dan ezberinde olanlar karşılığında onu al).¹

“أَمْكَنَّاكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ” (Kur'an'dan ezberinde olanlar karşılığında onu sana nikâhladık). (Begavî, 1983: IX, 119).

“رَوَّجْتُكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ” (Kur'an'dan ezberinde olanlar karşılığında onu seninle evlendirdim). (Humeydî, 1996: II, 170-171, Hadis No: 957; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXXVII, 498-499, Hadis No: 22850; Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 21, Hadis No: 5029, “en-Nikâh”, 37, Hadis No: 5132; Ebû Dâvud, “en-Nikâh”, 30, Hadis No: 2111; Tirmizî, “en-Nikâh”, 22, Hadis No: 1114; İbn Hibbân, 1991: IX, 403, Hadis No: 4093; Taberânî, 1983: VI, 176-177, 199, Hadis No: 5915, 5993; Dârekutnî, 2004: IV, 362, Hadis No: 3611; Beyhakî, 2011: XIV, 199-203, Hadis No: 13932, 13934, 13937.)

Görüldüğü gibi aynı anlama gelen bu hadis, farklı evlendirme lafızlarıyla dört değişik biçimde rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'in bu sözü zikredilen lafızlarla ayrı ayrı söylemesi uzak bir ihtimaldir. Ayrıca bundan çok daha uzun hadislerin, râvîler tarafından bir defa işitilerek akılda tutulması çok daha zor bir durumdur. es-Suyûtî, Süfyan es-Sevrî'den şu sözü nakleder “Eğer size

¹ Bu hadisin, bu lafızlarla yapılan bir rivayetine herhangi bir hadis kitabında rastlayamadık.

işittiğim gibi naklediyorum dersem inanmayın. Naklettiğim şey sadece manadır” (es-Suyûtî, 1975: 24).

İkinci grup ise kayıtsız şartsız hadisle istişhâd edilebileceği görüşündedir. Bu âlimler Hz. Peygamber’in Arapların en fasihi olduğunu, bunun ittifakla kabul edildiğini vurguladıktan sonra hadislerdeki senet unsurunun kesinlikle cahiliye şiirinin rivayet senetlerinden daha sağlam olduğunu söylemişlerdir. Bu dilcilere göre hadis âlimleri, rivayet konusunda çok titiz davranmışlardır. Böylece hadisin işitildiği gibi rivayet edildiğine dair genel bir kanaat oluşmuştur. Ayrıca hadislerin büyük bir çoğunluğu dil fesada uğramadan önce tedvin edilmiş ve kitaplaştırılmıştır. Zikredilen bu hususlar doğrultusunda hadisle istişhâd konusunda oldukça mütesahil davranmışlardır. Subhî es-Sâlih de aslında hadislerin çoğunun lafızlarıyla rivayet edildiği kanaatini benimsemiştir (es-Sâlih, 1984: 331,332).

Üçüncü grup âlimler ise orta bir yol benimseyip bazı şartlar dâhilinde hadisle istişhâd edilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu görüşü savunanların başında gelen eş-Şâtibî, hadisleri manasıyla nakledilen hadisler ve hususi maksatlarla ravilerin lafızla rivayete özen gösterdikleri hadisler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birincilerle istişhâd etmenin doğru olmadığını ancak ikinci gruba giren hadislerle istişhâd edilebileceğini vurgulamıştır (el-Bağdâdî, 1997: I, 12). es-Suyûtî de bu görüşü paylaşarak şöyle demektedir: “Hz. Peygamber’in hadisleri ise bizzat onun sözü olduğu sabit olanlar delil kabul edilir. Buna benzer hadisler çok nadirdir. Ancak kısa hadislerde olur, onlar da azdır” (es-Suyûtî, 1975: 23). İbnu’l-Enbârî’ye göre Kur’an, sünnet ve Arapların sözlerinden mütevatir olanlarla istişhâd edilebilir. Tevatür konusunda ise “yalan üzerinde birleşmesi mümkün olmayan bir topluluğun yine onlar gibi olan bir topluluğa yaptığı nakildir” der. Kur’an’ı buna örnek olarak gösterir. Ancak tevatürün kaç kişiyle gerçekleşeceği konusunda bir birlik olmadığını, bazılarının göre bu sayının yetmiş, bazılarının göre kırk, bazılarının göre on iki, bazılarının göre de beş olduğunu zikreder. Kendi görüşünün ise birinci görüş olduğunu belirtir. Arap dili konusunda da nakil yapacak kişilerin de hadiste olduğu gibi adalet şartına sahip olması gerektiğini, fâsık kişinin rivayetinin makbul olmadığını vurgular (İbnu’l-Enbârî, 1957: 83-85).

İlk dönem dil bilginlerinin hadisle istişhâd etmemekte böyle katı davranmalarının nedenleri içinde hadisin mana ile rivayetinin yanı sıra tedvin edilmiş hadis kitaplarının çoğunun kendilerine ulaşmamış olması ihtimali de sayılabilir. Diğer bir açıdan bakıldığında istişhâd edebilecekleri hadisleri ayıklarken bazı hadislerdeki kelimeler ve sözdizimleri hakkında olumsuz açıklamalar yapmaktan kaçınmak da hadisle istişhâd etmelerine mani olmuş olabilir. Çünkü Kur’an ayetleri hakkında en fazla bir kıraat diğerine üstün tutulur ve desteklenir. Diğer kıraatlerin de doğru olduğu kabul edilir. Mesele râcih-mercûh meselesidir. Şiirler hakkında olumsuz değerlendirmeler yapmakta da herhangi bir sakınca yoktur. Oysa hadisler risklidir. Hadis âlimleri açısından bakıldığında bile birçok tartışma mevcuttur. Mütevatir hadis konusunda bile bir ittifak sağlanamamıştır. Hadis, dille ilgili değerlendirmeler açısından tehlikeli bir mayın tarlası gibi görünmüş olabilir. Hadis üzerinde olumsuz değerlendirmeler yapmak yerine istişhâd konusunda alan dışında bırakılmış olabilir. Bu yüzden bu durum, hadise gösterilen özenden de kaynaklanmış olabilir. Nitekim hadisle istişhâd etmeyen birçok nahivci de kitabına teberrûken hadis almıştır.

Hadisle istişhâd konusunda geniş davrananların en temel delili olan Hz. Peygamber’in cevâmi’u’l-kelim ve Arapların en fasihi olmasını öne sürmeleri ise biraz kutsiyeti ön plana çıkarmaktadır. Oysa bu konuda zaten bir ittifak vardır. Problem, hadisin Hz. Peygamber’in ağzından çıktığı gibi rivayet edilip edilmediği noktasındadır. Hadis senetlerinin şiir senetlerinden daha sağlam olduğu görüşünde haklılık payı olabilir ancak bu durum direkt metinle ilgili olmadığı için çok önemli görünmemektedir. Çünkü dilcilerin itirazları senetlerden çok kelimelere, cümlelere ve cümle yapılarına olacaktır ki bu da metinle ilgili bir durumdur. Bu âlimlerin hadisin işitildiği gibi rivayet edildiği hakkında genel bir kanaat oluştuğu iddiaları ise şüpheli görünmektedir. es-Suyûtî, konuyla ilgili olarak Ebu Hayyân’dan şöyle bir alıntı yapar: “Nahiv ilmüne yeni başlayan kişiler: ‘Bu nahiv

âlimlerine ne oluyor ki içlerinde kâfir ve Müslüman olduğu halde Arapların sözleriyle istişhâd ediyorlarlar da, adil ravilerin nakillerinden oluşan Buhârî, Müslim vb. kitaplardaki hadislerle istişhâd etmiyorlar' demesinler diye bu meseleyi derinlemesine araştırdım. Bu kitaplarda mezkûr olan rivayetleri mütalaa eden birisi, nahivcilerin neden hadisle istişhâd etmediğini idrak eder". Ebu Hâyyan bu sözleriyle hadis ravileri içinde Arap olmayanların bulunduğunu, bu kimselerin Arapçayı nahiv yoluyla öğrendiklerini ve farkında olmadan lahn yaptıklarını ifade eder. Fasih olmayan kullanımları tercih ettiklerini, hadislerde eksiltme ve ziyade yaptıklarını ve hadisi manayı dikkate alarak rivayet ettiklerini vurgular. Kendisinin bu konuda hassas davrandığını ve iyi bir araştırma yaptığını ifade eder. Hadis kitaplarını gözden geçiren birisinin bu hususları hemen fark edeceğini dile getirir. es-Suyûtî'nin alıntı yaptığı diğer bir kişi de İbnu's-Sâîğ'dir. Bu âlim Sîbeveyh ve önde gelen nahiv âlimlerinin hadisle istişhâd etmemelerini, hadiste mana rivayetinin caiz olmasına bağlar. Eğer Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı gibi rivayet edilmiş olsaydı hadisin, Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olmaya Arapların sözlerinden daha layık olduğunu dile getirir (es-Suyûtî, 1975: 25, 26).

Hadisle istişhâd konusunda makale yazan Muhammed el-Hıdır Hüseyin, aşağıda zikredilen altı hadis çeşidiyle istişhâd edilmesinin itiraz edilmeksizin kabul edilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

1. Hz. Peygamber'in fesahatine örnek olarak rivayet edilen hadisler. Örneğin, "وَمَنْ مَاتَ حَتْفًا" "Kim (Allah yolunda) yatağında ölürse (o şehittir.)- (İbn Ebî Şeybe, 2006: X, 247-248, Hadis No: 19676; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXVI, 341-342, Hadis No: 16414; Taberânî, 1983: II, 191, Hadis No: 1778; el-Hâkim en-Nisâbûrî, 2002: II, 97-98, Hadis No: 2445; Beyhakî, 2011: XVIII, 545, Hadis No: 18576; Begavî, 1983: X, 369, Hadis No: 2635.) ve "إِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا" -Şüphesiz siz usanmadıkça Allah da usanmaz.- (Ma'mer b. Râşid, 1983: XI, s. 290-291, Hadis No: 20566; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXXX, s. 150-151, 377-378, Hadis No: 24124, 24322; Buhârî, "et-Teheccüd", 18, Hadis No: 1151, "el-Libâs", 43, Hadis No: 5861; Müslim, "Salâtu'l-Misâfirîn", 215, Hadis No: 782; Ebû Dâvud, "es-Salât", 315, Hadis No: 1368; İbn Mâce, "ez-Zühd", 28, Hadis No: 4241; Ebû Ya'lâ, 1987: III, 334, Hadis No: 1797; Nesâî, "el-Kible", 13, Hadis No: 762; Beyhakî, 2011: V, 395-396, Hadis No: 4801.)
2. Kunut, tahiyat gibi ibadetlerde okunmasını istediği dualar ve zikirleri ihtiva eden hadisler.
3. Her kabileye kendi lisanıyla hitap ettiği hadisler.
4. Değişik yollardan aynı lafızla rivayet edilen hadisler.
5. Malik b. Enes, Abdullah b. Cureyc, İmam Şafîi gibi dilin bozulmamış olduğu bir çevrede yetişen kişilerin derlediği hadisler.
6. Mana rivayetini caiz görmeyen muhaddislerin rivayet ettiği hadisler (Huseyn, 1937: 208, 209).

Mısır Dil Akademisi de yazarın bu makalesine dayanarak aşağıdaki kararları almıştır:

1. Kütüb-i Sitte gibi ilk dönemde tedvin edilmiş hadis kitaplarında yer almayan hadislerle istişhâd edilmez.
2. Yukarıda zikredilen hadis kitaplarındaki hadislerle aşağıdaki hususlar dikkate alınarak istişhâd edilebilir.
 - a. Mütevatir ve meşhur olan hadisler.
 - b. Lafızları ibadetlerde kullanılan hadisler.

- c. Cevami-i kelime örnek olarak zikredilen hadisler.
- d. Hz. Peygamber'in mektupları.
- e. Hz. Peygamber'in değişik kabilelerden olan kişilere kendi lehçeleriyle hitap ettiğini beyan eden hadisler.
- f. Fasih konuşan Araplar içinde yetişen kişilerin derlediği hadisler.
- g. Aynı lafızla değişik yollardan rivayet edilen hadisler (Emin, 1984: 5).

Şunu unutmamak gerekir ki hadisle istişhâd konusundaki bu tartışmalar, aslında iş olup bittikten sonra ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili çalışması bulunan Hatice el-Hadisi, kaynaklarda zikredildiği kadarıyla hadisle istişhâd eden ilk dilcinin es-Süheyli olduğunu söyler ki, bu nahiv âliminin vefatı 581 h.'dir (el-Hadisi, 1981: 192). İlk dönem dilciler, özellikle gramer kurallarının tespitini hadisi dışarda bırakarak gerçekleştirmişlerdir. Nahiv, Sibeveyh'in kitabıyla sistematik bir hale gelmiştir. Bu noktada şu soru sorulabilir: Hadisle istişhâd etmediği bilinen dilcilerin kitabında bulunan az sayıdaki hadisler nasıl açıklanmalıdır? Bazı araştırmacılar, örneğin Sibeveyh'in kitabında sekiz tane hadis olduğunu belirterek Sibeveyh'in dahi hadisle istişhâdı caiz gördüğünü ileri sürmüşlerdir (Bolelli: 1987: 169). Bir dilcinin kitabına bazı hadisler alması onun hadisle istişhâd ettiğini gösterir mi?

es-Suyûtî, İbn Harûf'tan şöyle bir nakil yapar: "Hadisle çok istişhâd ediliyor. Eğer bu istişhâd rivayet edilen hadisten destek almak ve teberrük için yapılıyorsa güzeldir. Ancak hadisle istişhâd eden kişi öncekilerin (dil âlimlerinin) bu hadisleri görmediğini düşünüyorsa bundan vazgeçmesi gerekir. Çünkü durum onun düşündüğü gibi değildir" (es-Suyûtî, 1975, 26). İbn Harûf'un bu ibaresi bize bu tür istişhâdların nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda bir fikir vermektedir. Sibeveyh'in hadisle istişhâd etmediği konusunda neredeyse ittifak vardır. Kitabında hadis zikredilmiş olması onun hadisle istişhâd ettiği anlamına gelmez. Çünkü onun istişhâd ettiği hadis sayısı ayet ve beyit sayısı arasındaki fark kıyaslanmayacak kadar çoktur. Birçok konuda hadisle de istişhâd etmesi mümkün iken bunu tercih etmemiştir (bkz. Sibeveyh, 1996: V, 7-29; 42-89).

II. İBN CİNNÎ'DE HADİSLE İSTİŞHÂD

İbn Cinnî, Arapçanın dil varlığıyla ilgili değerlendirmeler ve tespitler yaparken daha çok kelimenin anlam özellikleriyle ilgili açıklamalarında hadislere yer vermiştir. Bununla beraber nahiv, sarf, belagat, nahiv usulü, dilin doğru kullanılması konularıyla ilgili olarak da hadisler zikretmiş, bazen de konuya giriş mahiyetinde hazırlayıcı bir zemin olarak hadislere başvurmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Hasâ'is* isimli eserinde otuz, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb* başlıklı kitabında da sekiz hadisle istişhâd etmiştir.

Anlam Açıklamalarıyla İlgili Hadisler

Kelimenin anlamıyla ilgili serdedilen hadisleri iki kategoride toplamak mümkündür. Birinci kategoride İbn Cinnî'nin bir kelimenin anlamını izah ederken kullanmış olduğu hadisler zikredilebilir. Bu dilci, kelimelerle ilgili anlam açıklamaları yaparken bazen kelimenin kendi söylediği anlama geldiğini desteklemek için hadise yer vermiştir.

İbn Cinnî, اللغة kelimesini açıklarken, bu kelimenin "konuşmak" anlamına geldiğini söyler. Kelimenin konuşmak anlamına geldiğini göstermek için de "مَنْ قَالَ فِي الْجُمُعَةِ صَهَ فَقَدْ لَعَا" (*Her kim Cuma namazı hutbesinde -birisine- "sus" derse konuşmuş olur*) hadisine yer vermiştir (İbn Cinnî, 2003: I, 87. Hadisin kaynağı için bkz. 'Abdurrezzâk b. Hemmâm, 1983: III, 223-224, Hadis No: 5419-5420; İbn Ebî Şeybe, 2006: IV, 106, Hadis No: 5351; Ebû Dâvud,"es-Salât", 208, Hadis No: 1051; Beyhakî, 2011: VI, 360-361, Hadis No: 5900).

İrabin sözlük anlamını açıklarken, bu kelimenin “açıklamak, ifade etmek” anlamına geldiğini söylemiş ve bu anlamı desteklemek için "الغَيْبُ تُعْرَبُ عَن نَفْسِهَا" (*Dul kadın -evlilik hususunda velisinin izni olmadan- kendi görüşünü açıklar*) hadisini zikretmiştir (İbn Cinnî, 2003: I, 90. Hadisin kaynağı için bkz. Ahmed b. Hanbel, 2001: XXIX, 260-262, Hadis No: 17722, 17724; İbn Mâce, “en-Nikâh”, 11, Hadis No: 1872; Tahâvî, 1994: XIV, 439, Hadis No: 5743; Taberânî, 1983: XVII, 108, Hadis No: 264; Beyhakî, 2011: XIV, 134-135, Hadis No: 13821).

İbn Cinnî, كَلِمَ kökünün “yaralamak” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu kökten türeyen bütün kelimelerin üst anlamının “yaralamak” olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre bu kökten türeyen bütün kelimelerde örtük olarak “yaralamak” anlamı vardır. كَلَامَ kelimesinde de bu anlam vardır. İnsanın başına gelen kötülüklerin çoğu dilindedir. Dilin açtığı yaranın iyileşmesi de çok zordur. İşte dilin bu tür fillerine işaret etmek ve konuyla ilgili söylediklerini desteklemek için "مَنْ كُفِيَ مَتُونَةَ" "لُقِّفَهُ وَقَبَّقَبِهِ وَدَبَّدَبِهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ" (*Kim diline, karnına ve beline sahip olursa cennete girer*) hadisini kitabına almıştır. Bu hadiste geçen لَقِيَ kelimesinin dil anlamına geldiğini de ifade etmiştir (İbn Cinnî, 2003: I, 69. Benzer anlam ve lafızla nakledilen bir hadis için bkz. Dîneverî, 1998: III, 235-237, Hadis No: 880; Beyhakî, 2003: VII, s. 291-292, Hadis No: 5026).

Bazen de deyimlerin anlamı izah edilirken hadislerle başvurulmuştur.

İbn Cinnî, يَدَ kelimesindeki yanın hemzeden dönüşmüş olabileceğini tartışırken, Arapların kullanmış olduğu يَدَيْتُ إِلَيْهِ يَدًا (ona elimi uzattım/destek oldum) sözünü nakleder. Bu sözün de "كُنْتُ" "يَدًا عَلَيْهِ وَظَهْرًا مَعَهُ" (*Ben ona bir destekçi ve arka idim*) anlamına geldiğini söyler. يَدَ kelimesinin bu anlama geldiğini delillendirmek için "المُسْلِمُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ وَيَسْعَى بِدِمَتِهِمْ أَذْنَاهُمْ وَهُمْ يَدُّ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ" (*Müslümanların kanları eşittir Müslümanların rütbeten en düşüğünün -zimmiye verdiği- eman bile hepsini bağlar, onlar diğerlerine –düşmanlarına- karşı tek bir el -yumruk- gibidir*) hadisini zikreder (İbn Cinnî, 1993: I, 239. Hadisin kaynağı için bkz. ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm, 1983: X, 99, Hadis No: 18506; İbn Ebî Şeybe, 2006: XIV, 320-321, Hadis No: 28547-28548; Ebû Dâvud, “el-Cihâd”, 157, Hadis No: 2751; İbn Mâce, “ed-Diyât”, 31, Hadis No: 2683; Taberânî, 1983: XX, 206, Hadis No: 471; el-Hâkim en-Nîsâbûrî, 2002: II, 153, Hadis No: 2623; Beyhakî, 2011: XVI, 176, Hadis No: 16009).

İbn Cinnî, الْحَاجَّةُ، الْحَوْجَاءُ، اللُّوَجَاءُ، الإِزْبُ، الإِزْبَةُ، المَارْبَةُ، اللبَّائَةُ gibi kelimelerin, kök harfleri ve kelime yapıları farklı olsa da kesin olarak bir asla raci olduğunu ifade eder. Bu asıl da kelimelerin barındırdığı “bir şeyi gözetmek, ona bağlı olmak” anlamıdır. Çünkü ihtiyaç anlamına gelen bu kelimelerde aslen “aramak, kollamak, düşkün olmak” gibi anlamlar vardır. İbn Cinnî, ihtiyaç sahibi kimsenin ilk ve öncelikli düşüncesinin ihtiyacını gidermek olduğunu söyler. Bu hususu desteklemek için de Hz. Peygamber’in "حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْبِي وَيُصِمُّ" (*Bir şeyi sevmen -başka şeylere karşı- seni kör ve dilsiz yapar*) hadisini zikreder (İbn Cinnî, 2003: I, 484. Hadisin kaynağı için bkz. Ahmed b. Hanbel, 2001: XXXVI, 24, Hadis No: 21694; Ebû Dâvud, “el-Edeb”, 124, Hadis No: 5130; Bezzâr, 1988: X, 62, Hadis No: 4125; Taberânî, 1995: IV, 334, Hadis No: 4359; Beyhakî, 2003: II, 13-14, Hadis No: 407-408).

İkinci kategoride yer alan anlam açıklamaları ise direk kelimenin kendi anlamıyla ilgili olmayıp o anlamın belli bir özelliğine işaret etmektedir. İbn Cinnî, İştikak-ı Ekber teorisiyle ilgili olarak yaptığı anlam açıklamalarında da zaman zaman hadislerle yer vermiştir. Örneğin, ع ج م

kökünden türeyen kelimelerde kapalılık ve ifsahın zıddı bir anlam bulunduğunu ifade etmiştir. Buna delil olarak da "جُنْحُ الْعَجْمَاءِ جُبَارٌ" (-Sahibinin haberi ve dahli olmaksızın- hayvanın verdiği zarar heder olmuştur -tazmin edilmez-) hadisine yer vermiştir (İbn Cinnî, 1993: I, 36. Hadisin kaynağı için bkz. Mâlik b. Enes, "el-'Ukûl", 12; Ahmed b. Hanbel, 2001: XVI, 134, Hadis No: 10147; Buhârî, "ez-Zekât", 66, Hadis No: 1499, "ed-Diyât", 29, Hadis No: 6913; Dârimî, 2000: II, 1037-1038, Hadis No: 1710, III, 1537-1538, Hadis No: 2422; Nesâî, "ez-Zekât", 28, Hadis No: 2497; Nesâî, 2001: III, 35, Hadis No: 2288; Beyhakî, 2011: VIII, 253, Hadis No: 7720, XVII, 537, Hadis No: 17748). Çünkü hayvana العجماء denmesinin sebebi, kendi meramını ifade edememesidir.

Aynı şekilde İbn Cinnî'ye göre dal (د), tâ (ت), tâ (ط), râ (ر), lam (ل) ve nun (ن) harflerinden her hangi ikisi, fâ (ف) harfiyle beraber bir kelime oluşturursa bu kelimedeki zayıflık ve gevşeklik anlamı ifade etmektedir. İbn Cinnî, bu tespiti yaptıktan sonra فرد kelimesini incelemiş ve bu kelimenin de gevşeklik ve zayıflık anlamı taşıdığını ifade etmiştir. Bu görüşünü de "الْمَرْءُ كَثِيرٌ بِأَخِيهِ" (Kişi kardeşiyle çoktur -güçlüdür-) hadisini zikrederek desteklemiştir (İbn Cinnî, 2003: I, 515. Hadisin kaynağı için bkz. 'Abd b. Humeyd, 2002: II, 346-347, Hadis No: 1445; Kudâ'î, 1985: I, 141, Hadis No: 186; Beyhakî, 1988: IV, 371). Kişinin, kardeşi olduğu zaman çok sayılması, tek olduğunda az ve güçsüz sayıldığına işaret etmektedir. Burada فرد kelimesinin anlamsal yorumunda ilk akla gelen yalnızlıktır. Ancak yalnız olan kişinin, dolaylı olarak zayıf ve güçsüz oluşu hadis zikredilerek desteklenmiştir.

İbn Cinnî'ye göre لوق harflerinden oluşan bütün bileşimlerde hareket, sürat ve hafiflik anlamı vardır. Bu anlamı desteklemek için "لَا أَكُلُ مِنْ طَعَامٍ إِلَّا مَا لُوَّقَ لِي" (Ben ancak benim için terbiye edilmiş -damak zevkime uygun bir hale getirilmiş- yemeği yerim) hadisine yer verilmiştir (Beyhakî, 2003: VII, 318, Hadis No: 5065). Yemek hazırlanıp, terbiye edilirken el sürekli hareket halinde olduğu için bu işleme لُوَّقَ denildiği ifade edilmiştir (İbn Cinnî: 2003: I, 65; Anlam açıklamalarıyla ilgili diğer hadisler için bkz. İbn Cinnî: 2003: I, 503, 92, 486, 489; II, 452).

Görüldüğü gibi İbn Cinnî, anlamla ilgili açıklamalar yaparken hadislere yer vermiştir. Kanaatimize göre bir dil kuralının tespiti için değil de anlam açıklamaları için hadislerle istişhâd etmesi, onun hadisle istişhâd ettiğine delalet etmez. Çünkü söz konusu olan bir söz dizimi veya gramer kuralı değil, kelimedir. Belli bir kelimenin anlamına dair yorumlar yapılırken hadis, yorumlanan anlamın desteklenmesi için zikredilmektedir.

Nahiv Kurallarının Tespitiyle İlgili Hadisler

İbn Cinnî, cümlede sıfatın bazen hafzedebileceğini ifade etmiş ve bu nahiv kuralını desteklemek için "لَا صَلَاةَ لِجَارِ الْمَسْجِدِ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ" (Mescide komşu olan kişinin namazı -kâmil manada- ancak mescitte -geçerli- olur) hadisiyle istişhâd etmiştir. Bu cümlede صلاة kelimesinden sonra صلاة kelimesine sıfat olarak mahzûf bir كاملة kelimesi takdir edilmektedir (İbn Cinnî, 2003: II, 150. Hadisin kaynağı için bkz. 'Abdurrezzâk b. Hemmâm, 1983: I, 497, Hadis No: 1915; İbn Ebî Şeybe, 2006: III, 195-196, Hadis No: 3488; Dârekutnî, 2004: II, 292, Hadis No: 1552; el-Hâkim en-Nisâbü'rî, 2002: I, 373, Hadis No: 898; Beyhakî, 2011: V, 506, Hadis No: 5008).

Nahivle ilgili diğer bir örnek de "أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا" (Şükreden bir kul olmayayım mı?) hadisidir (İbn Huzeyme, 2003: I, 583, Hadis No: 1812-1813; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXX, 138,

Hadis No: 18198; Buhârî, “et-Tefsîr”, 48/2, Hadis No: 4836; Müslim, “Sıfatu'l-Münâfikîn”, 79-81, Hadis No: 2819-2820; Tirmizî, “es-Salât”, 188, Hadis No: 412; Nesâî, 2001: X, 261; Hadis No: 11437; Nesâî, “Kıyâmu'l-Leyl”, 17, Hadis No: 1644; İbn Mâce, “İkâmetu's-Salavât”, 200, Hadis No: 1419-1420; Bezzâr, 1988: XIII, 484, Hadis No: 7290; Ebû Ya'lâ, 1987: V, 280, Hadis No: 2900; Beyhakî, 2011: V, 391-392, Hadis No: 4794.) İbn Cinnî hadiste geçen ف harfinin zaid olmadığını, atıf harfi olduğunu vurgulamıştır. Çünkü ف harfi burada, anlam ilişkisinden dolayı bu cümleyi önceki cümleye bağlamaktadır. Bu cümle, Hz. Peygamber'in kendisine sorulan, *يا رسول الله أتفعل* "يا رسول الله أتفعل" هذا وقد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر" (Ey Allah'ın Resulü! Senin geçmiş ve gelecek günahların bağışlanmış olduğu halde mi böyle yapıyorsun –ibadet için kendini bu kadar yoruyorsun-) cümlesiyle alakalı olarak böyle söylemiştir (İbn Cinnî, 1993: I, 268).

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Cinnî, *el-Hasâis*'te bir ve *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*'ta bir olmak üzere nahiv kurallarıyla ilgili olarak sadece iki hadisle istişhâd etmiştir. İki kitapta da birçok nahiv konusuna yer verilmesine rağmen direk nahivle ilgili birer hadisin zikredilmiş olması, İbn Cinnî'nin hadisle istişhâd etmediğine dair kanaatimizi güçlendirmektedir.

Sarf Kurallarının Tespitiyle İlgili Hadisler

Anlam açıklamalarından sonra hadislerle istişhâd edilen en geniş alan ise sarftır.

İbn Cinnî, if'âl babının anlamlarından birinin “izale etme, giderme” olduğunu ifade etmiştir. Bu babta bu anlamın bulunduğunu göstermek için *شَكُونًا حَرَ الرَّمَضَاءِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* "شَكُونًا حَرَ الرَّمَضَاءِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" (Hz. Peygambere, -oruç tutmamak için- sıcağın şiddetinden şikâyet ettik, O bizim şikâyetimizi izale etmedi -sabredin dedi-) hadisini zikretmiştir. Hadiste geçen *يُشَكِّي* fiili *شَكَى* fiilinin if'âl babından muzarisidir. İf'âl babının morfolojik olarak kelimeye kattığı izale etme anlamıyla beraber şikâyeti izale etti/giderdi anlamına gelir. (İbn Cinnî, 2003: II, 311. Hadisin kaynağı için bkz. Humeydî, 1996: I, 237, Hadis No: 153; Müslim, “el-Mesâcid ve Mevâdi'u's-Salât”, 189-190, Hadis No: 619; İbn Mâce, “Mevâkîtu's-Salât”, 3, Hadis No: 675-676; Nesâî, “el-Mevâkîtu”, 2, Hadis No: 497; İbn Hibbân, 1991: IV, 343-344, Hadis No: 1480; Taberânî, 1983: IV, 79, Hadis No: 3700; Beyhakî, 2011: III, 228, Hadis No: 2019).

Vâv ve yânin elife dönüştüğü yerleri izah ederken, *رَاجِعْنَ مَازُورَاتٍ غَيْرَ مَاجُورَاتٍ* (*Sevap almadan günahkâr olarak dönmüşlerdir*) hadisine yer verilmiş ve *مازورات* kelimesinin aslının *موزورات* olduğuna dikkat çekilmiştir (İbn Cinnî, 1993: II, 669. Hadisin kaynağı için bkz. 'Abdurrezzâk b. Hemmâm, 1983: III, 456-457, Hadis No: 6298-6299; İbn Mâce, “el-Cenâiz”, 50, Hadis No: 1578; Ebû Ya'lâ, 1987: VII, 109, Hadis No: 4056; Bezzâr, 1988: II, 249, Hadis No: 653).

فَيَطَّلُ مُحَبَّنِيًّا عَلَى بَابِ kelimesindeki elifin aslının yâ olduğu zikredildikten sonra *الْجَنَّةِ* (*Cennetin kapısında öfkeli bir şekilde bekler*) hadisine yer verilmiştir (İbn Cinnî, 1993: I, 689. Hadisin kaynağı için bkz. 'Abdurrezzâk b. Hemmâm, 1983: VI, 160, Hadis No: 10343; 'Alî el-Müttakî, 1985: XVI, 274, 280, Hadis No: 44427, 44468).

Arapçada bazen isimlerin son harflerinin hafzedilebileceği zikredilerek *دَدُنْ* kelimesi örnek olarak verilmiştir. Bu kelimedeki nûn harfi hafzedilerek *دَد* halini almıştır (İbn Cinnî, 1993: II, 547). Hadiste de bu şekilde geçmektedir "لَسْتُ مِنْ دَدٍ وَلَا دَدٌ مِي" (*Ben boş işlerle uğraşan kişilerden değilim,*

boş işlerle uğraşanlar da ben değildir) (Buhârî, 2015: 626, Hadis No: 785; Bezzâr, 1988: XII, 345-346, Hadis No: 6231; Taberânî, 1983: XIX, 343-344, Hadis No: 794; Beyhakî, 2011: XXI, 118, Hadis No: 21006).

İbn Cinnî, Arapçada yâ harfinin oldukça yaygın olarak kullanıldığını, bu yüzden de birçok yerde yâ harfinin vâva kalbedildiğini ifade etmiştir. Örneğin الفتوة kelimesindeki ikinci vâv yâdan dönüşmüştür. Ona göre bir yerde bir şey çok bulunursa kıymeti azalır. Arapçada da yâ harfi çoğu kelimedede bulunduğu için değeri azalmış ve birçok yerde vâva dönüşmüştür. İbn Cinnî, bu durumla ilgili olarak "يا ابا هريرة زُرَّ غَبًّا تَزِدُّ حُبًّا" (*Ebu Hureyre! Az ziyaret et -insanların- sana olan sevgisi artsın*) hadisini nakletmiştir (İbn Cinnî, 2003: I, 129. Hadisin kaynağı için bkz. Tayâlisî, 1999: IV, 268, Hadis No: 2658; Bezzâr, 1988: IX, 380-381, Hadis No: 3963; Ebû Nu‘aym, 1996: III, 322; Taberânî, 1983: IV, 21, Hadis No: 3535; el-Hâkim en-Nisâbûrî, 2002: III, 390, Hadis No: 5477; Beyhakî, 2003: X, 565-568, 570-571, Hadis No: 8007-8008, 8015). İbn Cinnî, Hz. Peygamber’in Ebu Hureyre’ye sosyal hayatla ilgili verdiği bir nasihat ile yânın vâva kalbedilmesi konusu arasında ilginç bir alaka kurmuştur.

Lâm harfinin mime ibdâl edilmesine örnek olarak, "ليس من أميرٍ أمصِيَامٌ في امسَفَرٍ" (*Seferde oruç tutmak iyi değildir*) hadisi zikredilmiştir (İbn Cinnî, 1993: I, 423. Hadisin nakledildiği kaynaklar için bkz. Humeydî, 1996: II, 113, Hadis No: 887; ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm, 1983: II, 562-563, Hadis No: 4467, 4469-4470; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXIII, 106, Hadis No: 14794, XXXIX, 85-86, 23680; Buhârî, “es-Savm”, 36, Hadis No: 1946; Tirmizî, “es-Savm”, 18, Hadis No: 710; Ebû Dâvud, “es-Sıyâm”, 43, Hadis No: 2407; İbn Mâce, “es-Sıyâm”, 11, Hadis No: 1664-1665; Nesâî, “es-Sıyâm”, 46, 47, Hadis No: 2255-2256, 2257; İbn Huzeyme, 2003: II, 970, Hadis No: 2018). Hadiste geçen üç kelimenin başındaki harf-i tariflerin lâmları, mim olarak söylenmiştir. İbn Cinnî bu hadisi zikrettikten sonra, diğer hadis rivayetlerinde rastlamadığımız bir şekilde râvi hakkında bir değerlendirme yapar ve bu kişinin (en-Nemr b. Tûleb) Hz. Peygamber’den sadece bu hadisi rivayet ettiğini, başka bir hadis rivayeti bulunmadığına dikkat çeker. Bu yüzden hadisteki lâmi tarifi lâminin, mime dönüşmesinin şâz olduğunu ve buna kıyasta bulunmanın mümkün olmadığını ifade eder.

Görüldüğü gibi İbn Cinnî sarfla ilgili konularda da birçok hadise yer vermiştir. Ancak bu hadisler de anlam açıklamalarında olduğu gibi sonuç itibariyle cümleden bağımsız olarak kelimenin yapısal olarak incelenmesine dönük olarak zikredilmiştir. Özellikle Ebu Hureyre hadisi sanki kitapta hadis bulunsun diye teberrüken zikredilmiş gibidir.

Dili Doğru Kullanmanın Önemiyle İlgili Hadisler

Bu konuyla ilgili hadisler daha çok Arapçayı iyi bilmemenin yol açacağı itikadi bozukluklar bahsinde ele alınmıştır. Bu mevzuyla alakalı zikredilen hadislerden biri "أَرْشِدُوا أَحَاكُمُ فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ" (*Kardeşinizi irşad edin -ona doğru yolu gösterin- çünkü o -doğru yoldan- sapmıştır*) hadisidir² (İbn Cinnî, 2003: II, 451). İbn Cinnî, Hz. Peygamber’in burada hata yapmak anlamına gelen لحن kelimesini değil de sapmak anlamına gelen ضل kelimesini kullanmasının önemine dikkat çekmiş ve dil konusunda yapılacak hataların itikatla ilgili büyük ve kötü sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir. Çünkü ayetlerle ilgili yapılacak olan yanlış yorumlamalar bu kişinin dinden çıkmasına yol açabilecek itikadî tehlikeleri barındırmaktadır.

² Bu hadise, bu lafızla herhangi bir hadis kitabında rastlayamadık. Ancak sadece “Kardeşinizi irşad edin” kısmı, el-Hâkim en-Nisâbûrî’nin *el-Müstedrek*’inde nakledilmektedir (2002: II, 477, Hadis No: 3643).

Diğer bir hadis de "رَحِمَ اللَّهُ أَمْرًا أَصْلَحَ مِنْ لِسَانِهِ" (*Allah dilini islah eden -doğru bir hale getirip, güzelleştiren- kişiye merhamet etsin*) hadisidir (İbn Cinnî, 2003: I, 451. Hadisin kaynağı için bkz. Deylemî, 1986: II, 259, Hadis No: 3206; ‘Alî el-Müttakî, 1985: X, 251, Hadis No: 29344).

Ayrıca İbn Cinnî, bazılarının "خَلَقَ اللَّهُ أَدَمَ عَلَى صُورَتِهِ" (Allah Ademi kendi suretinde –olduğu gibi/mevcut haliyle- yarattı) hadisini (Ma‘mer b. Râşid, 1983: X, 384, Hadis No: 19435; Buhârî, “el-İsti’zân”, 1, Hadis No: 6227; İbn Hibbân, 1991: XIV, 33, Hadis No: 6162; Taberânî, 1996: IV, 297, 298, Hadis No: 3357, 3359) yanlış anladıkları için Allah’a bir suret izafe ettiklerini ve itikatlarının fesada uğradığını ifade eder. Hadisteki anlam tartışmaları *صُورَتِهِ* kelimesindeki ha zamirinin mercii ile alakalıdır. Bu tartışmalar konumuz dışında olduğu için ilgili açıklamaları başka kaynaklara havale ediyoruz (Hadisin yorumu için bkz. Çiftçi, 2004: 8-18; Yıldırım, 2013: 98).

İbn Cinnî’nin istişhâd ettiği bu hadisler de dildeki belli bir kuralın tespitine yönelik olmayıp genel olarak dili iyi öğrenme ve doğru kullanmayla ilgilidir. İbn Cinnî, Hz. Peygamber’in bu hadislerde kullanmış olduğu lafızlara dayanarak dilin doğru kullanılmamasının itikadi bir takım yanlış anlama ve inanışlara sebep olacağını vurgulamaktadır.

Belagatle İlgili Hadisler

"هُوَ بَحْرٌ" (*o, -at- denizdir*) hadisi (hakikat ve mecaz konusunda zikredilmiştir (Lafzı farklı olsa da mana açısından benzer bir hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, 2001: XX, 155, 221, Hadis No: 12744, 12851; Buhârî, “el-Hibe”, 31, Hadis No: 2627, “el-Cihâd ve’s-Siyer”, 46, 50, 116, Hadis No: 2857, 2862, 2968; Müslim, “el-Fedâil”, 48-49, Hadis No: 2307; Ebû Dâvud, “el-Edeb”, 86, Hadis No: 4988; Tirmizî, “el-Cihâd”, 14, Hadis No: 1685-1686; Nesâî, 2001: VIII, 114, Hadis No: 8770; Ebû Ya‘lâ, 1987: V, 336, 340, 355, Hadis No: 2962, 2969, 2998; Bezzâr, 1988: XIII, 414, Hadis No: 7138; Beyhakî, 2011: XX, 48-49, Hadis No: 19833). İbn Cinnî, mecazın anlam genişlemesi, pekiştirme ve benzetme olmak üzere üç şekilde meydana gelebileceğini ifade etmiş ve bu hadisle istişhâdda bulunmuştur. Bu söz Hz. Peygamber tarafından at için söylenmiştir. İbn Cinnî’ye göre bu hadiste mecazın oluşum yollarının üçü de bulunmaktadır. *بحر* kelimesi yeni bir anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramış; at yeni bir isimle ifade edilmiş; atın koşması suyun akmasına benzetilmiş ve arazi cevhere benzetmesi de bir nevi tekit olmuştur (İbn Cinnî, 2003: II, 208).

İbn Cinnî, Arapların lafızlara önem vermesinin sebebinin anlama gösterdikleri özenle açıklar. Ona göre lafızlar manaları içinde barındıran kaplar olarak düşünülebilir. Bu yüzden lafızlar manalar için hazırlanmalı, temizlenmeli ve parlatılmalıdır. Çünkü anlamların söz düzeyine çıkması oldukça önemli bir durumdur. İbn Cinnî, yaptığı bu açıklamalarla bağlantılı olarak Hz. Peygamber’in "إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ لِحِكْمًا وَإِنَّ مِنَ الْبَيَانَ لَسِحْرًا" (*Muhakkak ki şiiirin bir kısmında hikmetler ve beyanın -söz söylemenin- bir kısmında sihrin -etkisi- vardır*) hadisini zikretmiştir (Tayâlisî, 1999: IV, 394, Hadis No: 2792; İbn Ebî Şeybe, 2006: XIII, 282, Hadis No: 26534; Ahmed b. Hanbel, 2001: V, 25-26, 52, 155-156, Hadis No: 2814, 2859, 3025; Buhârî, 2015: 677-678, Hadis No: 872; Ebû Dâvud, “el-Edeb”, 98, Hadis No: 5011-5012; Ebû Ya‘lâ, 1987: IV, 220, 454-455, Hadis No: 2332, 2581; İbn Hibbân, 1991: XIII, 96, Hadis No: 5780; Taberânî, 1983: XI, 287, 288, Hadis No: 11758; 11761, 11763; el-Hâkim en-Nisâbûrî, 2002: III, 710, Hadis No: 6568). Çünkü ifade etmek istediğimiz çok yüce manalar, seçtiğimiz düşük lafızlar sebebiyle değersizmiş gibi görünebilir, oysa uygun lafızların seçimi muhatabımızda sihir etkisi uyandırabilir (İbn Cinnî, 2003: I, 241).

İbn Cinnî’nin açıklamaları çerçevesinde bu iki hadis incelendiğinde, söylenenlerin yine nahiv yahut sözdizimi ile ilgili bir kuralın tespitine yönelik olmayıp anlamla ilgili olduğu görülmektedir.

Nahiv Usulü İle İlgili Hadisler

İbn Cinnî, lehçelerdeki dilsel farklılıkların hepsinin geçerli ve kıyasa uygun olduğunu dile getirir. Ona göre bu kullanımların hepsiyle istişhâd edilebilir. Ancak kişinin bunlardan birini tercih etmesi ve o lehçedeki kullanımları destekleyerek güçlendirmesi gerektiğini savunur. Eğer bir lehçedeki kullanım daha yaygınsa, diğerleri yanlış olmamakla beraber bu lehçe tercih edilmelidir. Birisini tercih edip diğerini tamamen reddetmek doğru değildir. İbn Cinnî, bu konuyla ilgili olarak "نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ كُلُّهَا كَافٍ شَافٍ" (*Kur'an yedi harf -lehçe- üzerine nazil olmuştur. Hepsi de kâfidir şafidir*) hadisine yer verir (İbn Cinnî, 2003: I, 398. Hadisin kaynağı için bkz. İshâk b. Râhûye, 1991: V, 193, Hadis No: 2321; İbn Ebî Şeybe, 2006: XV, 503, Hadis No: 30742; Nesâî, "el-İftitâh", 37, Hadis No: 940; Taberânî, 1983: XX, 150, Hadis No: 312).

Ayrıca İbn Cinnî, bu hadisi düşünceler ifade edilirken kullanılan müteradif kelimeler konusuyla ilgili olarak da zikretmiştir. Hocası Ebu Ali el-Fârisî'nin de eğer karşısındaki söylediği sözü anlamamışsa aynı anlamı onun lehçesindeki kelimelerle tekrar ettiğini nakleder (İbn Cinnî, 2003: I, 227).

İbn Cinnî, sema başlığı altında Kur'an, kıraatler ve Arapların sözleriyle istişhâd konularını ayrıntılı olarak ele almıştır. Kıyas, illet gibi nahiv usulündeki delilleri oldukça detaylı bir şekilde incelemiştir. Nahiv usulü konusunda es-Suyûtî'nin temel kaynaklarından biri olmasına rağmen hadisle istişhâd konusunda sarıh bir ifadesine rastlayamadık.

Sonuç ve Değerlendirme

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Cinnî, *el-Hasâis* kitabında yirmi üç hadisle *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb* adlı eserinde ise yedi hadisle istişhâd etmiştir. Bu sayılar istişhâd ettiği ayet ve beyit sayısına oranla oldukça azdır. Bununla beraber diğer dil kitaplarıyla kıyaslandığında hadis sayısı nispeten fazla görünmektedir. Bu durum da "nahivde hadisle itişhad" konusunda araştırma yapanlarda İbn Cinnî'nin hadisle istişhâdı kabul ettiğine dair bir algı oluşturmuştur.

Bu iki kitaptaki hadislerin büyük bir kısmı cümleden bağımsız olarak kelimeyle ilgilidir. Bir kısmı, kelimenin anlamı açıklanırken bu anlamı desteklemek için zikredilmiştir. Diğer bir kısmı ile kelimenin morfolojik yapısı izah edilirken yahut kelimedeki harflerin uğradığı değişim anlatılırken istişhâd edilmiştir.

Nahivle ilgili olarak *el-Hasâis*'de bir, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*'ta bir hadis olmak üzere iki hadisle istişhâd etmiştir. İbn Cinnî'nin, nahvin alanına giren birçok konuda söz söylemesine rağmen sadece iki hadisle istişhâd etmesi dikkat çekicidir.

Belağat ve dili doğru kullanma ile ilgili zikrettiği hadisle ise söz dizimi ve yapıdan çok anlamla ilgilidir.

es-Suyûtî, *el-Iktirah fi 'İlmi usûli'n-Nahv* adlı eserinin en temel kaynağını *el-Hasâis* oluşturmaktadır. es-Suyûtî sema, icma, kıyas gibi konuları açıklarken çoğu kez İbn Cinnî'ye atıf yapmıştır. Ancak hadisle istişhâd konusunda ona yer vermemesi, bu dilcinin İbn Cinnî'yi hadisle istişhâd eden âlimler içinde değerlendirmedine bir işaret olabilir.

İbn Cinnî, sema başlığı altında Kur'an, kıraatler ve Arapların sözleriyle istişhâd konularını ayrıntılı olarak ele almıştır. Kıyas, illet gibi nahiv usulündeki delilleri detaylıca incelemiştir. Bununla beraber hadisle istişhâd konusunda sarıh bir ifadesine rastlanamamıştır.

Bu veriler ışığında, İbn Cinnî'nin nahivde olmasa bile sarf, anlam açıklamaları gibi cümleden bağımsız olarak kelimeyle ilgili durumlarda hadisle istişhâd ettiği iddia edilebilir. Ancak kullandığı hadis sayısı, ayet ve beyit sayısıyla kıyaslandığında bu iddia yine temelsiz kalacaktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi nahivle ilgili olarak iki kitabında birer tane olmak üzere sadece iki hadis mevcuttur.

Özellikle Ebu Hureyre hadisi dikkate alındığında, İbn Cinnî'nin hadisleri kitaplarına teberrüken aldığını, kitaplarında hadis bulunmasını istediğini, konuya bir giriş ve hazırlama mahiyetinde bu hadisleri zikrettiğini söylemek, kanaatimize göre daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- ‘Abd b. Humejd, M. N. (2002). *el-Müntehab min Müsnedi ‘Abd b. Humejd*, I-II, (thk. Ebû ‘Abdillâh Mustafâ el-‘Adevî), Riyad: Dâru Belensiye.
- ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm, (1983). *el-Musannef* (Ma‘mer b. Râşid’in *el-Câmi*’i ile birlikte), I-XII, (thk. Habîburrahman el-A‘zâmî), Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî.
- Ahmed b. Hanbel (2001). *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-L, (thk. Şu‘ayb el-Arnaût, Âdil Mürşid-vdğ., Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- el-Afğânî, S. (1994). *ft Usûli’n-Nahv*, Dimaşk: Mudiriyyetu’l-Kütüb ve’l-Matbu‘ât.
- ‘Alî el-Müttakî, ‘A. H. (1985). *Kenzu’l-‘Ummâl ft Süneni’l-Akvâl ve’l-Ef‘âl*, I-XVIII, (thk. Bekrî Hayyânî-Saffet es-Sakâ), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- el-Bağdâdî, A. Ö. (1997). *Hizânetu’l-Edeb*, Kahire: Mektebetü’l-Hâncî.
- Begavî, H. M. (1983). *Şerhu’s-Sünne*, I-XVI, (thk. Şu‘ayb el-Arnaût-Muhammed Züheyr eş-Şâvîş), Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmiyye.
- Beyhakî, A. H. ‘A. (1988). *Delâ’il’n-Nübüvve ve Ma‘rifeti Ahvâli Sâhibi’s-Şerî‘a*, I-VII, thk. ‘Abdulmu‘tî Emîn Kal‘acî, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye- Kahire: Dâru’r-Reyyân.
- Beyhakî, A. H. ‘A. (2011). *es-Sünenü’l-Kebîr*, I-XIV, (thk. ‘Abdullah ‘Abdulmuhsîn et-Türkî-‘Abdussened Hasân Yemâme), Kahire: Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb.
- Beyhakî, A. H. ‘A. (2003). *el-Câmi li-Şu‘abi’l-Îmân*, I-XIV, thk Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd.
- Bezzâr, A. ‘A. ‘A. (1988). *el-Bahru’z-Zehâr (Müsnedü’l-Bezzâr)*, I-XVIII, (thk. Mahfûzurrahman Zeynullah, Beyrut: Müessesetü ‘Ulûmu’l-Kur‘ân-Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem.
- Bolelli, N. (1993). “Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 5-6, İstanbul.
- Buhârî, İ. İ. M. (2011). *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, I-V, (thk. Şu‘ayb el-Arnaût- ‘Âdil Mürşid), Beyrut: er-Risâletü’l-‘Âlemiyye.
- Buhârî, İ. İ. M. (2015). *el-Edebü’l-Müfred*, (thk. Muhammed İlyâs el-Bârah Benkevî), Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Çetin, N. M. (2011). *Eski Arap Şiiri*, İstanbul: Kapı.
- Çiftci, Ş. (2004). “Allah Âdem’i Kendi Sûretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Denizli.
- Dârekutnî, A. Ö. (2004). *es-Sünen*, I-VI, (thk. Şu‘ayb el-Arnaût, Hassan Abdülmun‘ım Şiblî vdğ. , Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- Dârimî, ‘A. ‘A. F. B. (2000). *Müsnedü’d-Dârimî (Sünenü’d-Dârimî)*, I-IV, (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Riyad: Dâru’l-Muğnî.
- Deylemî, Ş. Ş. Ş. (1986). *el-Firdevs bi-Me’sûri’l-Hitâb*, I-VI, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

- Dîneverî, A. M. M. (1998). *el-Mücâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, I-X, (thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân), Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Ebû Dâvud, S. E. (2009). *Sünen-i Ebî Dâvud*, I-VII, (thk. Şu'ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabellî), Beyrut: Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye.
- Ebû Nu'aym, A. 'A. A. İ. (1996). *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'*, I-X, Kahire: Mektebetü'l-Hânicî- Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Emin, M. Ş.- et-Terzî, İ. (1984). *Mecma'u'l-Karârâti'l-İlmiyye li-Hamsîne 'Âmen*, Kahire.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, A. 'A. (1987). *Müsned-i Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, I-XVI, (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn.
- el-Hadisi, H. (1981). *Mevkifu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Hadis*, Irak: Dâru'r-Reşîd.
- el-Hâkim en-Nisâbûrî, M. A. (2002). *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, I-V, (thk. Mustafâ Abulkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Huseyn, M. H. (2004). "Arapça'da Kelime ve Kuralların Doğrulanması için Hadislerin Kullanılması, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Çev. Hasan Taşdelen), c.13, sy. 1, Bursa.
- Huseyn, M. H. (1937). "el-İstişhâd bi'l-Hadis fi'l-Luğa", *Mecelletu Mecma'i'l-Luğa*, sy.3, Kahire.
- Humeydî, A. Z. (1996). *Müsnedü'l-Humeydî*, I-II, (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Dımaşk: Dâru's-Sekâ.
- İbn Hibbân, M. (1991). *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, I-XVIII, (thk. Şu'ayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Huzeyme, M. İ. (2003). *Sahîh-i İbn Huzeyme*, I-II, (thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî), Mekke: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- İbn Cinnî, E. O. (2003). *el-Hasâi's*, (Nşr. Hasan Hindâvî), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Cinnî, E. O. (1993). *Sirru Sinâ'atu'l-İ'râb*, (Nşr. Hasan Hindâvî), Dımaşk: Dâru'l-Kalem.
- İbn Ebî Şeybe, A. M. (2006). *el-Musannef*, I-XXVI, (thk. Muhammed 'Avvâme), Cidde: Dâru'l-Kible-Dımaşk: Müessesetü'Ulûmî'l-Kur'an.
- İbnu'l-Enbârî, A. K. (1957). *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u'l-Edille*, (Nşr. Said el-Afğânî), Dımaşk: Matba'atu'l-Cami'ati's-Suriyye.
- İbn Mâce, M. Y. (2009). *es-Sünen*, I-V, (thk. Şu'ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabellî), Beyrut: Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye.
- İshâk b. Râhûye, (1991). *Müsned-i İshâk b. Râhûye*, I-V, (thk. 'Abdulgafûr 'Abdülhakk Hüseyin), Medine: Mektebetü'l-İmân.
- Kudâ'î, M. S. (1985). *Müsnedü's-Şihâb*, I-II, (thk. Hamdî 'Abdulmecîd es-Selefî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Mâlik b. Enes. (1985). *el-Muvattâ'*, I-II, (thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî), Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsî'l-Arabî.
- Ma'mer b. Râşid, (1983). *el-Câmi'* ('Abdürezzâk b. Himmâm'ın *el-Musannef*'inin sonunda, X. ve XI. ciltler), I-II, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Müslim b. el-Haccâc, (1991). *Sahîh-i Müslim*, I-V, (thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

- Nesâî, A. Ş. 'A. (2012). *Sünenü'n-Nesâî* (es-Suyûtî'nin *Şerh*'i ve es-Sindî'nin *Hâşiye*'si ile birlikte), I-IX, (thk. 'Abdulfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye.
- Nesâî, A. Ş. 'A. (2001). *Kitâbu's-Süneni'l-Kübrâ*, I-XII, (thk. 'Abdullah 'Abimuhsîn et-Türkî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- es-Sâlih, S. (1984). *Ulûmu'l-Hadis*, Beyrut: Daru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- es-Sâmerrâî, F. S. (1969). *İbn Cinnî en-Nahvî*, Bağdat: Dâru'n-Nezâr.
- Sîbeveyh, A. (1996). *el-Kitâb*, (Nşr. Muhammed Abdusselam Harun), Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- es-Suyûtî, A. E. (1975). *al-İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahv*, (Nşr. Ahmet Subhi Furat), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 2419.
- Taberânî, S. A. (1995). *el-Mu'cemu'l-Evsât*, I-X, (thk. Târık b. 'Avdullah b. Muhammed-'Abdulmuhsîn b. İbrâhîm el-Hüseynî), Kahire: Dâru'l-Harameyn.
- Taberânî, S. A. (1983). *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, (thk. Hamdî 'Abdulmecîd es-Selefî), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Taberânî, S. A. (1996). *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I-IV, (thk. Hamdî 'Abdulmecîd es-Selefî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Tahâvî, A. M. S. (1994). *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I-XVI, (thk. Şu'ayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Tayâlisî, S. D. (1999). *el-Müsned*, I-IV, (thk. Muhammed b. 'Abdulmuhsin et-Türkî), Gize: Dâru Hicr.
- Tirmizî, M. İ. (1996). *el-Câmi'u'l-Kebîr*, I-VI, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye.
- Yıldırım, A. (2013). *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: TDV Yayınları.